

Forfatter: Ulrik Lehrmann

Titel: Det folkelige gennembrud (1900-1920)

Citation: Ulrik Lehrmann: "Det folkelige gennembrud (1900-1920)", i Ulrik Lehrmann: *Det folkelige gennembrud (1900-1920)*. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: <https://tekster.kb.dk/text/adl-periods-1900-1920-shoot-idm140580044357776.pdf> (tilgået 17. april 2024)

Det globale netværk og den danske provins

Da journalisten Henrik Cavling (1855-1933) i begyndelsen af 1900-tallet var i London, oplevede han en aften på avisen *Daily Mails* redaktion, hvorledes det var muligt ved hjælp af en "Elektrofon" at høre en politikers tale i Birmingham:

Det er besynderligt at staa i *Daily Mails* Stenograf-Værelse og ganske tydeligt høre Chamberlains Stemme i Birmingham. Desuden ved man, at Talen samtidig høres og nedskrives i mindst 50 Redaktioner, og at hele Ministerens Foredrag om ikke mange Minutter er stereotyperet og med ledende Artikler, der støtter eller angriber ham, trykt og mangfoldiggjort i *Millioner Blade*. Og her, hvor vi staar, og hvor den fraværende Taler høres i *Nattens Time*, er der samtidig Forbindelse med Paris, Berlin, Wien og New York!

(Henrik Cavling: *London*. 1904, s. 546)

Cavlings oplevelse af at befinde sig i et kommunikativt samtidighedsrum på trods af geografisk adskilthed synes nærmest at have været en moderne grundoplevelse. For de fleste af Cavlings samtidige var det dog ikke en tidlig form for radiofoni, men telegrafien, der symbolsk markerede det moderne liv, som senere generationer forbandt med radio, tv og internettet.

Hos den unge teknikbegeistrede Johs. V. Jensen (1873-1950) findes på samme tidspunkt en erkendelse af jordklodens sammenskrumpning, når han taler om, at toget gør "alle Jordens Steder lige" og i umiddelbar forlængelse heraf forbinder toget med "de telegrafiske Kabler paa Havets Bund" (Johs. V. Jensen: *Den gotiske Renaissance*. (1901), 2000, s. 158-159).

Selv ind i Sophus Claussens lyrik trængte telegrafbilledet. I sit store civilisationskritiske digt "Atomernes Oprør" (1925) modstiller Sophus Claussen fortiden, hvor Jorden var "tykskallet, søvrig og tunghør", og hvor tidsbevidstheden var en anden ("Dagen var lang som en Uge, og Maanedens slæbte som Aaret"), med en nutids accelererede tidsbevidsthed og informationshastighed:

Nu er Trafikken sat op og Tempoet ganske forstyrret,
hele Kuglen kan traadløst omspændes med levende Tale:
hvad den britiske Statsmand udslynger i Parlamentet
naar til Australiens Byer, før helt det slaar gennem Salen.
Vor Planet bliver lydhør og tynd som en bristende Boble.
(*Sophus Claussens Lyrik* Bd. VI. 1983, s. 142)

Netop muligheden for og nødvendigheden af samtidighed med de globale informationsstrømme blev først i 1900-tallet oplevet som et afgørende træk ved det moderne liv - "denne uhyggelige Allestedsnærværende-Mani, som blev indpodet Folk ved Aviserne", som Henrik Pontopidan (1857-1943) lader Torben Dihmer tænke i *De Dødes Rige* ((1912-16), *Romaner og Fortællinger* IV, Kbh. 1925, s. 83-84). I *Politiken* kunne man således i 1920 finde følgende tidskarakteristik i forbindelse med en præsentation af avisens telegramhaller i København og provinsen:

Telegramhallen er et Barn af den moderne Tids forceret hurtige Tempo. I Byerne, hvor Pulsslaget gaar hastigt, hvor Vekslingerne er bratte, hvor Aften sjældent bliver Morgen lig, men hver ny Time har sin Begivenhed, hvis Følger i vort komplicerede Samfund ingen kan unddrage sig - en Opstand paa Honolulu rammer hver enkelt af os før eller senere - her er Morgenavisen eller Aftenudgaven ikke længere tilstrækkelig som Meddelelsesmiddel mellem selve Begivenhederne og Folket. [...] To Timer efter, at der nu i Paris er skudt paa Clemenceau eller Venizelos, véd de Spaserende det paa Boulevard des Italiennes, Under den Linden, Picadilly, Wall Street, Rue de Pera, Tetrizzini Tablet... Hver eneste Fodgænger ser paa sin Vej Nyheden i Telegramhallernes store Vinduer og fortæller den til højre og venstre, hvor han kommer hen, som en vandrende Ekstraudgave af Avisen. Paa den Maade faar hvert eneste Menneske i den civiliserede Verden Attentatet at vide i Løbet af et kvart Døgn. Den er ikke blot en Sensation: den rammer Børskurser, Pristal, Aftaler, Planer, den rammer nogle faa i Hjertet, hver eneste i Pungen, den angaar os alle. Saaledes er Telegramhallerne blevet den hastige Genvej mellem Avisen og Publikum. Vi saa det under Verdenskrigen, hvor Kjøbenhavnerne fulgte Slagene gennem Beretningerne i vore Vinduer. [...] Man ser det i New York, hvor uden for Telegramhallerne paa Broadway Sportsinteresserede paa store, elektrisk oplyste Tavler følger hver enkelt Bold i en Baseballkamp mange Mil borte, endnu inden selve Slagets Ekko er døet hen paa selve Boldbanen.

(*Politiken* 29.8.1920)

Telegramhallerne bliver i dette perspektiv en blanding mellem vore dages internetcafeer og den private opkobling til internettet. Det er i øvrigt interessant, at artiklen i *Politiken*, Henrik Cavling og Sophus Claussen trækker på næsten det samme billede: at information bliver tilgængelig i et geografisk forskudt rum næsten samtidigt med det rum, hvori informationen fremføres. Men hvor denne oplevelse for Claussen bliver et

symptom på den moderne civilisations skrøbelighed, der forbindes den hos Cavling og i *Politiken* med modernitetens civilisatoriske triumftog.

Det er denne berusende oplevelse af at være et jeg i nuet udspændt i et globalt informationsnet, digteren Emil Bønnelycke (1893-1953) hengav sig til, når han under 1. Verdenskrig "i Metroplets Midte, i Verdensstaden Københavns Centrum" krydsede Rådhuspladsen: Jeg runder Pladsen fra Vestervoldgades Fliser, sluger sidste Nyt fra Krigsskuepladserne og Ufredens og Forfærdelighedens Verden, studerer Fotografierne i Pressens Vinduer. Kejser Vilhelm i Col del Rosso paa den italienske Front. Engelske Flyvemaskiner i Start. Amerikanernes Indtog paa Piccadilly. Møde i Ungarns Deputeretkammer. Jeg gaar videre, møder de forkyndende Avissælgere [...]. De tjener Aktuelitetens hellige Sag! De propagerer for Øjeblikket, af hvilket alting afhænger. Nu. Det, som er. Dets Pris! Jeg lytter til det hvide Døgns disharmoniske bankende Hjerter. Sidste Nyt fra i Dag. Østrig sulter. Irlænderne gør Revolution!

(Emil Bønnelycke: "Rådhuspladsen", *Asfaltens Sange. Prosafragmenter*. 1918, s. 59)

Ud fra den her anlagte synsvinkel fremstår begyndelsen af 1900-tallet som den konfliktfrie moderniserings tid, hvor storbyen og globalisering af informationsstrømmene er omdrejningspunkter. Selv bondeskildreren og naturlyrikeren Jeppe Aakjær (1866-1930) sang med i dette kor, når han i lejlighedsdigtet "Pressen" (1902) så pressens rige "sammenholdt af Ørstedes Aand" (telegrafens), hvilket muliggør, at "Bonden til sin Aften-Grød / drøfter Kinas Morgen-Nød". Men der er en gemytligt skævhed over Aakjærs sammenstilling og muntre rim, der mere end antyder, at selv om den mætte danske bonde og Kinas sultende befolkning mht. informationsudveksling er næsten tidsligt synkroniserede, så er der alligevel en verden til forskel.

Ved en indkredsning af kultur- og bevidsthedslivet i Danmark i begyndelsen af 1900-tallet er det ikke mindst spørgsmålet om hvilken vægt man tildeler denne 'verden til forskel', som er afgørende for, hvilke træk i kultur- og litteraturlivet, der udpeges som bærende. Set fra et nutidigt udsigtspunkt kan det være fristende at se 1900-tallets begyndelse som en lidt forenklet og mere overskuelig udgave af vor egen tid, og i så fald konstrueres der en kontinuitet i dansk litteratur gående fra Johs.V. Jensen og Sophus Claussen i begyndelsen af århundredet over lyrikere som Tom Kristensen (1893-1974), Rudolf Broby-Johansen (1900-1987) og Harald Landt Moberg (1896-1975) i årene omkring 1920 og frem til modernismegennembruddet i slutningen af 50'erne og begyndelsen af 60'erne. Hvor rimelig en sådan udviklingslinie end måtte forekomme i forhold til de sidste 40-50 års litteratur, formidler den imidlertid samtidig en historisk blindhed for væsentlige sider af dansk kultur- og litteraturliv i de første årtier efter 1900.

Det danske samfund var i årtierne op til og efter år 1900 et samfund midt i en voldsom omformningsproces. I kraft af den internationale arbejdsdeling, hvor Danmark blev fødevarerleverandør til England, tog moderniseringen af det danske samfund imidlertid ikke i første række karakter af en bymæssig industrialisering. Det økonomiske centrum udgjordes derimod af landbruget, og fordi selvejerbønderne evnede at organisere sig på andelsbasis inden for mejerier, slagterier m.m. i 1800-tallets sidste årtier, blev selvejerbønderne ikke rendt over ende af det store landbrug eller udefrakommende kapitalinteresser, men formåede på en gang at fastholde en forholdsvis lille brugsstruktur og drage fordel af verdensmarkedet. Det indebærer, at man i bund og grund skal se Danmark i begyndelsen af 1900-tallet som et landbrugsland, og at det er i ly af landbrugets konsolidering og behov, en begyndende industrialisering ser dagens lys.

Selv om hovedparten af den danske befolkning fortsat boede på landet, var der dog tale om en hidtil uset byvækst. København, men også de større provinsbyer, oplevede en rivende befolkningstilvækst i tiårene omkring 1900, og med stationsbyerne blev der skabt helt nye små bysamfund langs det jernbanenet, som effektivt bandt hele landet sammen og dermed i helt konkret forstand forøgede befolkningens mobilitet.

Også informationsmæssigt blev landet bundet sammen. Under forfatningskampen 1866-1901, hvor Venstre støttet af Socialdemokratiet kæmpede mod Højres til tider diktaturstatsagtige fortolkning af Grundloven, organiseres over hele landet en partipolitisk presse. Det klassiske danske firebladssystem med henholdsvis en højrepresse, en venstrepresse, en socialdemokratisk presse og en radikal venstrepresse bidrog ikke alene til demokratiseringen af den politiske proces ved at føre den politiske kamp ud til de fjerneste egne af landet, men skabte også en befolkning af aktive læsere. I årene under 1. Verdenskrig kulminerede antallet af aviser (241 avistitler), og så godt som alle husstande må på dette tidspunkt anses for at have været dækket af aviser.

Demokratiseringsbestrebelse sætter sig også sine spor i spørgsmålet om adgang til litteratur. Den brede befolknings litteraturlæsning blev hovedsagelig formidlet af private initiativer som læseforeninger, biblioteker i tilknytning til foreninger (f.eks. håndværkerforeninger), cirkulerende læsetasker og lejebiblioteker, men fra 1890'erne og frem til den første bibliotekslov i 1920 blev kampen for offentlige biblioteker en folkelig bevægelse, der kæmpede for demokratisk adgang til viden for hele befolkningen. I dette lys kan de danske folkebiblioteker betragtes som de første danske public service institutioner inden for kulturområdet.

Bogmarkedet ekspanderede i en sådan grad i begyndelsen af 1900-tallet, at der er tale om en fordobling af antallet af udgivne romaner og fortællinger (målt i antallet af bogtitler). I modsætning til hele 1800-tallet, hvor oversættelseslitteraturen var dominerende på bogmarkedet, oversteg antallet af originale danske romaner og fortællinger således i tidsrummet ca. 1900-1935 for første gang oversættelseslitteraturen, hvorefter oversættelseslitteraturen igen blev dominerende (jf. Skema 1). Den originale danske litteraturs dominans i dette tidsrum skyldtes flere forhold. Danmark tiltrådte i 1903 den internationale Bernerkonvention, hvorefter det ikke længere var muligt at udgive oversættelseslitteratur uden at betale for ophavsrettigheder. Nye forlag som Danmark, Hus og Hjem og Chr. Erichsen satsede på bogklubsagtige udgivelser af den populære, nationale litteratur. Endelig er det værd at være opmærksom på, at en væsentlig del af den nye danske skønlitteratur havde en langt bredere appel end litteraturen før 1900.

Skema 1. Romaner og fortællinger på det danske bogmarked 1895-1924.

Original dansk litteratur	Oversættelseslitteratur	Samlede antal bogtitler
1895/99 636	661	1297
1900/04 859	720	1579
1905/09 1167	831	1998
1910/14 1199	1279	2478
1915/19 1496	1072	2568
1920/24 1190	1018	2208

(Kilde: Erland Munch-Petersen: *Romanens århundrede*. Kbh. 1978, s. 972-977)

Den litteratur, der blev formidlet og lånt i læseforeninger, afslører, at det danske samfund på mange måder var mindst et tokulturelt samfund og ihvertfald et samfund i adskillige udviklingstakter. I provinsbyer som Hillerød og Holbæk var den mest udlånte litteratur i århundredets første årti skrevet af forfattere som Jenny Blicher-Clausen (1865-1907), Sophus Bauditz (1850-1915), Vilhelm Bergsøe (1835-1911), Mathilda Malling (1864-1942), Herman Bang (1857-1912), Carit Etlar (1816-1900). Lidt mindre udlånt var forfattere som Johan Skjoldborg (1861-1936), Jakob Knudsen (1858-1917), Jeppe Aakjær, Martin Andersens Nexø (1869-1954) sammen med H.F. Ewald (1821-1908) og Carl Møller (1844-98), men en langt ældre litteratur som historiske romaner af B.S. Ingemann (1789-1862), J.J.F. Friis (1815-79) og Beatus Dodt (1817-1901) var også fortsat pænt udlånt.

På landet på samme tidspunkt tegnede der sig et helt andet billede, fordi skolelærerlitteraturen (C.A. Thyregod (1822-98), Anton Nielsen (1827-97), Jens Skytte (1845-1928), Ingvor Bondesen (1844-1911)) fortsat havde et stort publikum, ligesom historiske romaner af B.S. Ingemann, Carit Etlar og H.F. Ewald var yndet læsning. Enkelte værker af Johan Skjoldborg, Jeppe Aakjær og Jakob Knudsen begynder dog også at blive læst på landet. Meget tyder på, at dette litteraturrepertoire fastholdt sin position på landet til ihvertfald 1920'erne:

Hvor meget af den moderne Litteratur - den naturalistiske - der gennem Folkebogsamlingerne er ført ud til det jævne Folk, ved jeg ikke; men jeg tror ikke, det er ret meget. [...] Det er Folk som Thyregod, Anton Nielsen, Emanuel Henningsen, Zakarias Nielsen i Forbindelse med Carit Etlar, Blicher, Ingemann og af de yngre, Navne som Ingvor Bondesen, Edv. Egeberg, vor Landbefolkning staar i dyb og følt Gæld til. Og det er den Dag i Dag disse Bøger, den store Part af vore Bogsamlingslaanere griber allergladest.

(Louis Kæstel: "Hvad der læses paa Landet", *Vore Folkebogsamlinger*. Udg. af Foreningen Danmarks Folkebogsamlinger. 1915, s. 65-66)

Den 'moderne' litteratur 1900-1920 har således formentlig for hovedparten af den danske befolkning udgjort en blanding af de ovennævnte forfattere - dvs. en væsentlig forskellig litteratur fra den, der er blevet overleveret og forvaltet i litteraturhistorieskrivningen. Der synes således at have været et meget stort spænd mellem eksempelvis den moderne bevidsthed og de nybrydende udtryksformer, som forefandtes i Johs. V. Jensens og Tom Kristensens litteratur, og den litteratur, der blev læst af et stort publikum. Det kan derfor være problematisk at udhæve den modernitetsbevidsthed og æstetik, der er virksom i den litteratur, som er blevet overleveret fra perioden, til at være dækkende for datidens tekst- og bevidsthedshistorie i bredere forstand.

Datidens kulturdebat vidner da også om den massive modstand, forskellige nybrud inden for kunst og medier blev mødt med. I den såkaldte 'bondemalerstrid' i 1906 var det således dele af den københavnske kunstverden, der forsøgte at bortvise de plumpe skildringer af bønderns liv hos Fritz Syberg fra kunstens gebet. Og en helt anden form for maleri, det moderne ekspressive og nonfigurative maleri hos Harald Giersing og Vilhelm Lundstrøm, blev i 1919 anklaget for at være sygeligt ('Dysmorfismedebatten'). På lignende vis blev fremkomsten af moderne medieformer som *Politikens* redaktionelle omlægning til en moderne nyhedsbaseret avis (prototypen for vore dages aviser) i 1905 med vægt på de nye journalistiske formater som reportagen og interviewet, den københavnske sensationspresse (smudspressen) i begyndelsen

af århundredet samt fremkomsten af et populærlitterært seriemarked ('Nick Carter-debatten') mødt af heftige protester, mediestorme og anklager for at være en udspekuleret blanding af moralsk forfald og rå amerikanisme.

Denne angstprægede tolkning af moderne kunst og medier vidner om en litterær traditionskulturs dominans. Fra dette udsigtspunkt opleves nye sociale klassers forsøg på at gære sig gældende i litteratur og kunst, kunstneriske eksperimenter og de moderne mediers udbredelse som led i en kulturel udjævningsproces, hvori ikke mindst massekulturen i stigende grad vinder terræn på den litterære elitekulturs bekostning.